

Stanisław Łach

Organizacja osadnictwa miejskiego na ziemiach odzyskanych po II wojnie światowej

---

Słupskie Studia Historyczne 4, 125-154

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Łach

**ORGANIZACJA OSADNICTWA MIEJSKIEGO
NA ZIEMIACH ODZYSKANYCH
PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ**

Zasiedlenie ziem zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej wymagało powołania władz do kierowania całokształtem złożonej problematyki osiedleńczej. Prace studyjne prowadzono jeszcze przed ostatecznym wyzwoleniem tych ziem. Na początku lutego 1945 r. powołano przy Prezydium Rady Ministrów Rządu Tymczasowego RP specjalne Biuro Ziem Zachodnich, które miało zająć się całokształtem spraw związanych z objęciem, zasiedleniem i zagospodarowaniem ziem zachodnich. Biuro spełniało rolę placówki naukowo-badawczej. Ważne miejsce w jego działalności zajmowało opracowanie założeń planowego przesiedlenia ludności na ziemie zachodnie¹. Według założeń Biura planowano go dokonać za pośrednictwem władzy państwowej, samorządu terytorialnego i instytucji społecznych².

Kolejnym krokiem zmierzającym do ujęcia złożonych problemów ziem odzyskanych w jednym ośrodku dyspozycyjnym, było powołanie przez Radę Ministrów 11 kwietnia 1945 r. Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych, którym został ówczesny Minister Administracji Publicznej, Edward Ochab. Zaproponował on na posiedzeniu Rady Ministrów włączenie Biura Ziem Zachodnich do Ministerstwa Administracji Publicznej, wniosek został zaakceptowany. Włączenie Biura do tego resortu nastąpiło 1 maja 1945 r.³ Mimo formalnego włączenia Biuro pozostawało nadal samodzielną placówką przy ministrze tego resortu⁴.

W ramach prac resortu Biuro zbierało dane statystyczne dotyczące przedwojennego stanu ludności, struktury rolnej, potencjału przemysłowego, a następnie przystąpiono do opracowania materiałów potrzebnych delegacji polskiej na konferencję pokojową, uzasad-

niających z punktu widzenia historycznego, politycznego, gospodarczego i ludnościowego prawa Polski do ziem zachodnich⁵. Ponadto dostarczano prasie i radiu informacji o organizacji i przebiegu osadnictwa. Prowadzono również działalność wydawniczą i propagandową⁶. Przystąpiono do opracowywania skorowidzu miejscowości (z podaniem nazw niemieckich i polskich), chłonności osiedleńczej, rozmieszczenia bogactw naturalnych, określenia warunków geologicznych i przyrodniczych⁷.

Od 11 kwietnia 1945 r. kierownik resortu administracji publicznej pełnił równocześnie funkcję Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych. Do wykonywania zadań obejmujących organizację życia polskiego na ziemiach odzyskanych powołano Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych, którego dyrektorem został Juliusz Goryński. Do zakresu działania tego Urzędu należało między innymi koordynowanie działalności władz, instytucji społecznych i zawodowych w zakresie spraw osiedleńczych⁸. Natomiast w gestii Pełnomocnika Generalnego pozostawały sprawy administracji państwowej, skarbowej, oświaty, pracy i opieki społecznej, zdrowia, rolnictwa i reform rolnych, komunikacji (z wyjątkiem kolei), przemysłu, aprowizacji i handlu, kultury, nauki, informacji i propagandy, odbudowy. Wiążące się z wymienionymi dziedzinami sprawy załatwiał Pełnomocnik Generalny w porozumieniu z resortowymi ministrami.

Zdaniem L. Glucka Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych był organem słabym, o niewyraźnie określonym zakresie działalności i ograniczonych kompetencjach w związku z zadaniami stojącymi przed administracją na ziemiach zachodnich⁹. Podobną opinię wyraził H. Rybicki, pisząc, iż "był to (...) organ o stosunkowo wąskim zakresie uprawnień, pozbawiony szerszych możliwości koordynacyjnych w stosunku do spraw zarządzanych przez różne ministerstwa"¹⁰. W istocie ani Biuro Ziem Zachodnich, ani Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych nie były w stanie objąć całokształtu spraw osiedleńczych. Powstała konieczność powołania instytucji, która przyjąłaby obowiązek przeprowadzenia akcji przesiedleńczo-osiedleńczej. Zadanie to zostało powierzone Państwowemu Urzędowi Repatriacyjnemu (PUR), instytucji powołanej dekretem PKWN z 7 października 1944 r. dla przeprowadzenia repatriacji ludności polskiej z republik radzieckich¹¹. Wydany 7 maja

1945 r. dekret rozszerzał dotychczasowy zakres zadań PUR o organizację powrotu osób wysiedlonych przez niemieckiego okupanta oraz przesiedleń na tereny odzyskane z innych obszarów państwa, a także regulowanie planowego napływu przesiedleńców oraz pomoc i opiekę nad nimi¹².

Przytoczony dekret z 7 maja 1945 r. i wcześniej wydana uchwała Rady Ministrów z 16 marca 1945 r. zobowiązywały PUR do tworzenia sieci placówek na ziemiach zachodnich. W tym celu PUR przystąpił do wysyłania grup operacyjnych. Ponadto zajęto się organizacją etapowych punktów na granicy państwa, przeladunkowych i docelowych. Zadaniem ich było zapewnienie repatriantom i przesiedleńcom wyżywienia, opieki lekarskiej oraz innych usług (wydawanie migrantom zapomóg pieniężnych i rzeczowych)¹³. Do współdziałania z PUR powołano wojewódzkie i powiatowe (miejskie) komitety przesiedleńcze, koordynujące działalność osadniczo-przesiedleńczą administracji państwowej, samorządu, partii politycznych, organizacji społecznych i zawodowych¹⁴. PUR współpracował również z wymienionymi władzami i organizacjami¹⁵. W tym celu powołano odpowiednie referaty, między innymi wojskowy, za pośrednictwem którego utrzymywano stały kontakt z władzami wojskowymi¹⁶.

PUR w swojej działalności miał poważne trudności kadrowe. Brakowało ludzi o odpowiednich kwalifikacjach, którzy mogliby podjąć zatrudnienie w instytucji o uciążliwych warunkach pracy. W dodatku niskie uposażenie w stosunku do urzędników pracujących w innych działach administracji państwowej, powodowało fluktuację kadr. Na 80 pracowników Okręgowego Oddziału PUR w Koszalinie w październiku 1945 r. do innej i lepiej płatnej pracy odeszło 17¹⁷. Pozostali nie zawsze wykazywali się należyłą postawą moralną i właściwym stosunkiem do pracy. Stwierdzano przypadki wykorzystywania zajmowanych stanowisk do przydzielenia sobie, krewnym i znajomym wartościowych obiektów ponemieckich. Wielu pracowników PUR nie miało dostatecznej wiedzy o przeszłości tych ziem, stosunkach narodowościowych i wszystko to negatywnie wpływało na jakość ich pracy¹⁸.

Dotkliwie również dawał się odczuć brak artykułów żywnościowych. Realizację przydziałów żywności dla PUR wykonano w grudniu 1945 r. zaledwie w 20-50 %, w lutym 1946 r. 30-60 %, a w

kwietniu 1946 r. 40-80 %¹⁹. Niedostatek żywności stwarzał okazję do licznych nadużyć. Oddzielny problem stanowił transport. W aktach tego resortu zachowały się liczne narzekania na nierytmiczne podstawianie wagonów, długie postoje w punktach etapowych, trudności z rozładowywaniem wagonów oraz rozwożeniem osadników do miejsc stałego zamieszkania²⁰. Błędem byłoby jednak obarczać winą za ten stan tylko PUR.

Niezależnie od wspomnianych niedostatków w pracy PUR jego pracownicy dokładali starań, aby przewóz repatriantów i przesiedleńców mógł odbywać się w dobrych warunkach. W miarę potrzeby dążono do zapewnienia podróżującym pomocy lekarskiej i opieki sanitarnej. Na stacjach postojowych, przeladunkowych, w punktach etapowych przy większych stacjach kolejowych osadnicy otrzymywali ciepłą strawę dla siebie i żywność dla inwentarza żywego. Potrzebującym udzielano niezbędnych zapomóg pieniężnych i pomocy w naturze. Punkty etapowe, mające odpowiednie pomieszczenia, zapewniały noclegi i wyżywienie na czas pobytu. Dla matek z dziećmi i starców wydzielano osobne pomieszczenia, pozostające pod opieką personelu medycznego. Podczas pobytu w punkcie etapowym załatwiano migrantom wszelkie formalności związane z przydziałem gospodarstw i warsztatów pracy. Sporo wysiłku i zabiegów organizacyjnych wymagało zorganizowanie rozwożenia migrantów do miejsc osiedlenia. Biura PUR udzielały osadnikom potrzebnych informacji, wydawały zaświadczenia upoważniające do bezpłatnych przejazdów kolejowych, zajmowano się pośrednictwem pracy, interweniowano w urzędach w sprawach, w załatwieniu których osadnicy mieli trudności. Placówki PUR interesowały się życiem osadników, łagodząc nierzadko spory między nimi. Szczególną opieką otaczano sieroty, dla których organizowano domy dziecka. Pamiętajmy, że PUR oprócz tego wykonywał zadania związane z wysiedlaniem ludności niemieckiej²¹.

Kierowanie procesem osiedleńczym wymagało współdziałania władz administracyjnych, organizacji społecznych i zawodowych. Mając to na uwadze Minister Administracji Publicznej wydał 23 kwietnia 1945 r. okólnik w sprawie powołania na ziemiach dawnych wojewódzkich i powiatowych (miejskich) komitetów przesiedleńczych. Na ich czele stanąć mieli kierownicy administracji państwowej (wojewodowie, starostowie, burmistrzowie), a w ich skład wchodziłi

przedstawiciele partii politycznych, organizacji społecznych, PUR oraz władz i urzędów działających na danym terenie²². Do zadań komitetów przesiedleńczych należało planowanie akcji przesiedleńczo-osiedleńczej, koordynowanie działalności organizacji społecznych i władz państwowych, udzielanie pomocy PUR w prowadzeniu przesiedleń, propagandy i werbunku chętnych do wyjazdu na ziemię odzyskane²³.

W połowie maja 1945 r. utworzony został Centralny Komitet Przesiedleńczy, w skład którego weszli przedstawiciele KC PPR, CKW PPS, Rady Naczelnej SL i SD, Centralnej Komisji Związków Zawodowych, Zarządu Głównego Polskiego Związku Zachodniego oraz wielu organizacji młodzieżowych, społecznych i gospodarczych²⁴. Dnia 31 maja 1945 r. opublikowana została odezwa Centralnego Komitetu Przesiedleńczego, wzywająca chętnych do natychmiastowego wyjazdu na zachód²⁵. Zgodnie ze wspomnianym zarządzeniem Ministerstwa Administracji Publicznej przystąpiono do organizowania na ziemiach dawnych sieci wojewódzkich i powiatowych komitetów przesiedleńczych. Powstały one w okresie od końca kwietnia do końca maja 1945 r.²⁶

W celu skoordynowania akcji osadniczo-przesiedleńczej z ziem dawnych z ziemiami odzyskanymi, Pełnomocnik Generalny dla Ziem Odzyskanych wydał 14 maja 1945 r. okólnik polecający utworzenie na ziemiach zachodnich okręgowych i obwodowych komitetów osiedleńczych przy urzędach pełnomocników rządu²⁷. Na podstawie tego okólnika Ministerstwo Administracji Publicznej wydało 25 maja 1945 r. instrukcję w sprawie powoływania i zasad działania komitetów osiedleńczych. Główny akcent położono na potrzebę aktywnego współdziałania i kontroli przebiegu osadnictwa przez czynniki społeczne reprezentowane w komitetach przez różne organizacje. Komitety miały kierować całokształtem spraw osiedleńczych przy pomocy już istniejących instytucji państwowych, a przede wszystkim Państwowego Urzędu Repatriacyjnego²⁸. W szczególności do zadań komitetów osiedleńczych należało udzielanie władzom realizującym zadania osiedleńcze czynnej pomocy w przejmowaniu transportów z osadnikami, informowanie osadników o warunkach osiedleńczych, dopilnowanie właściwego rozmieszczenia w terenie, wciągnięcie do współpracy miejscowego społeczeństwa²⁹.

Znacznie szerszych uprawnień udzielała komitetom osiedleńczym instrukcja Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych. Komitety osiedleńcze miały obok zadań wymienionych w przytoczonym o-kólniku sporządzać wykazy wolnych warsztatów pracy, dokonywać obliczeń chłonności osiedleńczej, tworzyć punkty odbiorcze dla przybywających osadników, rozmieszczać przybyłą ludność, udzielać wszelkiej pomocy, informować o miejscowych warunkach osiedleń-czych, wydawać akty przekazywania gospodarstw i innych warszta-tów pracy, poświadczać skierowania, składać sprawozdania z dzia-łalności³⁰. Tak szeroko nakreślone zadania komitetów osiedleńczych zązębiały się z zadaniami realizowanymi przez PUR i inne władze zajmujące się osadnictwem. Komitety osiedleńcze jako organizacje społeczne miały działać poprzez odpowiednie wydziały i referaty w urzędach pełnomocników rządu.

Równoległe z organizacją komitetów osiedleńczych przystąpiono do tworzenia wydziałów i referatów osadnictwa przy okręgowych i obwodowych pełnomocnikach rządu RP. Miały one stać się organami wykonawczymi komitetów osiedleńczych. Dnia 28 maja 1945 r. Mi-nisterstwo Administracji Publicznej wydało instrukcję w sprawie or-ganizacji wspomnianych wydziałów i referatów osiedleńczych³¹. Do ich zadań należało: "przeprowadzenie zorganizowanej akcji osiedleń-czej na ziemiach odzyskanych przez planowe rozmieszczenie ludności napływowej", wprowadzenie osadników do wyznaczonych obiektów, opis przekazywanego mienia³², opracowywanie sprawozdań z akcji przesiedleńczej, utrzymywanie współpracy z Urzędem Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych, wydawanie wytycznych w za-kresie polityki osiedleńczej na danym terenie, opieka nad repatrianta-mi i przesiedleńcami³³. Wydziały i referaty osiedleńcze zobowiązano do nawiązania kontaktów z komitetami przesiedleńczymi w wojewó-dztwach centralnych i opracowania wspólnie z PUR i komitetami o-siedleńczymi planu rozmieszczenia osadników w obwodach³⁴.

Wydziały i referaty osiedleńcze przy urzędach pełnomocników rządu RP nie były w stanie w 1945 r. wypełniać nałożonych zadań. Skromna obsada kadrowa i brak pełnej stabilizacji w pracy samych urzędów uniemożliwiały prowadzenie w pełni efektywnej pracy w za-kresie spraw osiedleńczych. Z tych obiektywnych przyczyn PUR

wykonywał w dalszym ciągu prace przypisane wydziałom i referatom osiedleńczym³⁵.

Istotną rolę w osadnictwie, zwłaszcza w początkowym okresie, spełniały wojewódzkie i powiatowe urzędy ziemskie, będące organami niezespolonymi, podlegające bezpośrednio Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych³⁶. Urzędy ziemskie w myśl wytycznych tego resortu stały się wyłącznym dysponentem gospodarstw poniemieckich i z tego tytułu należało do nich przydzielanie osadnikom gospodarstw w porozumieniu z PÜR³⁷.

Sprawne przeprowadzenie osadnictwa na ziemiach zachodnich wymagało koordynacji pracy władz centralnych, okręgowych i obwodowych. Dotychczasowe rozwiązania instytucjonalne nie zapewniały sprawnej organizacji i koordynacji poczynań w zasiedlaniu ziem zachodnich. Tym należy tłumaczyć powołanie przez Radę Ministrów 29 maja 1945 r. Midziministerialnego Komitetu dla Spraw Przesiedlenia i Osadnictwa Ziem Odzyskanych. W jego skład weszli: Pełnomocnik Generalny dla Ziem Odzyskanych, dwóch wiceministrów z Ministerstwa Administracji Publicznej i po jednym z ministerstw Obrony Narodowej, Bezpieczeństwa Publicznego, Informacji i Propagandy, Rolnictwa i Reform Rolnych, Komunikacji, Apropowizacji i Handlu, Przemysłu, Skarbu, Oświaty³⁸.

Na pierwszym posiedzeniu Komitetu 5 czerwca 1945 r. omawiano projekt uchwały Rady Ministrów w kwestii wzmoczenia akcji przesiedleńczej. Przedstawiono stan przygotowań podległych resortów do prowadzenia tej akcji. Szczególną uwagę zwrócono na trudności komunikacyjne. W sprawie tej postanowiono zwrócić się do Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Prezydium Rady Ministrów o spowodowanie przydzielenia przez wojskowe władze radzieckie odpowiedniej ilości taboru kolejowego dla potrzeb osiedleńczych³⁹. Tematyka tego posiedzenia i następnych wskazywała, że Komitet dążył do koordynowania przebiegu akcji przesiedleńczo-osiedleńczej i czuwania nad jej prawidłowym przebiegiem.

W celu dalszego usprawnienia akcji Rada Ministrów podjęła 23 czerwca 1945 r. uchwałę, na mocy której mianowała wiceministra Administracji Publicznej, W. Wolskiego, Generalnym Komisarzem do Spraw Przesiedleńczych i Osiedleńczych. Został on uprawniony do powołania wojewódzkich komisarzy do spraw przesiedleńczych i

osiedleńczych, a także do zasięgnięcia opinii komisji porozumiewawczych partii i stronnictw politycznych w tych sprawach. Komisarze okręgowi otrzymali uprawnienia do powoływania komisarzy obwodowych, którym miały zostać podporządkowane władze administracji państwowej w sprawach przesiedleńczo-osiedleńczych⁴⁰.

W akcji przesiedleńczej wzięły udział liczne organizacje społeczne, wśród których aktywnością wyróżniał się Polski Związek Zachodni. Okręg poznański Związku kierował grupy osiedleńców na ziemię zachodnie tuż za przesuającym się na zachód frontem. Pierwsze grupy z Poznania do Szczecina zostały skierowane pod koniec kwietnia i na początku maja 1945 r. Podjęto również przygotowania do zorganizowania biur PZZ w okręgach i obwodach na ziemiach zachodnich⁴¹. Za ich pośrednictwem informowano przybywających osadników o warunkach osiedleńczych, udzielano, w miarę posiadanych środków, pomocy materialnej, załatwiano wiele spraw osadników, takich jak wystawianie zaświadczeń przesiedleńczych, biletów kolejowych, kierowanie przesiedleńców do określonych miejsc zamieszkania⁴². Biuro koszalińskie PZZ wydało we wrześniu 1945 r. 476 takich skierowań, w październiku około 600, w listopadzie 567, a w grudniu 227. W biurach PZZ przyjeżdżający osadnicy mogli znaleźć nocleg i opiekę⁴³.

Aktywną działalność w organizowaniu osadnictwa wykazywał Związek Samopomocy Chłopskiej. W akcji osiedleńczej wzięły udział również jednostki wojska polskiego. Z ich inspiracji prowadzono odrębną formę osadnictwa, tzw. osadnictwo wojskowe, obejmujące początkowo 14 nadgranicznych powiatów położonych wzdłuż Odry i Nisy Łużyckiej. Dla potrzeb osadnictwa marynarki wojennej przydzielono 10 kilometrowy pas terenu przebiegający poza granicami miejscowości portowych⁴⁴. W późniejszym czasie osadnictwo wojskowe rozszerzono na całe ziemie zachodnie, a nieco wcześniej podporządkowano je organizacyjnie władzom administracji państwowej⁴⁵.

Osadnictwem w początkowym okresie zajmowały się liczne grupy operacyjne kierowane na ziemie zachodnie przez poszczególne ministerstwa oraz centralne zarządy zawiadujące różnymi dziedzinami życia. Chcąc realizować swoje zadania musiały zająć się także osadnictwem. W porozumieniu z zarządami miast lub delegaturami Tymczasowego Zarządu Państwowego zajmowano budynki mieszkalne, w których osiedlano pracowników⁴⁶. Instytucją wiodącą w osadnictwie

miejskim był Zarząd Miejski, który za pośrednictwem wydziałów (referatów) wprowadzał osadników do mieszkań, przydzielał im warsztaty pracy, zabezpieczał pozostawione przez Niemców mienie⁴⁷.

Działalnością osiedleńczą zajmowały się różne partie i stronnictwa polityczne, których komitety spełniały niekiedy rolę punktów etapowych, tutaj znajdowano często nocleg i wyżywienie. Nadto prowadzono działalność propagandową w zakresie spraw osiedleńczych, interweniowano u władz osiedleńczych w przypadkach stwierdzenia nieprawidłowości lub nadużyć ze strony władz odpowiedzialnych za przebieg akcji osiedleńczej. W realizacji osadnictwa miejskiego brały udział organizacje młodzieżowe i związki zawodowe. Powołanie wielu instytucji osiedleńczych i organizacji społecznych zaangażowanych w proces osiedleńczy, wynikało z przyjętej koncepcji zasiedlania, zakładającej udział w osadnictwie wszystkich, jak często podkreślano, "twórczych sił narodu".

Istnienie wielu instytucji do realizacji zasiedlania ziem zachodnich, przy braku wyraźnego podziału kompetencji sprawiało, że występowała wielotorowość poczynań i brak koordynacji. Musiało to negatywnie wpływać na przebieg akcji osiedleńczej. Dochodziło do licznych nieporozumień i zatargów w dysponowaniu mieniem poniemieckim. Zdarzało się, że do określonego obiektu rościło pretensje kilka różnych urzędów i instytucji. Najwięcej nieporozumień powodowały przydziały mieszkań, warsztatów rzemieślniczych, sklepów i innych⁴⁸.

Opisany niedowład organizacyjny i chaos w dziedzinie zasiedlania ziem zachodnich był dostrzegany przez władze centralne i terenowe. W piśmie wysłanym 24 kwietnia 1945 r. przez Biuro Ziem Zachodnich do Ministerstwa Administracji Publicznej pisano: "Obecnie istnieje na tym polu daleko posunięte rozproszenie nieskoordynowanych wysiłków. Te same prace teoretyczne i praktyczne podejmowane są równoległe przez różne komórki administracji publicznej i organizacje społeczne"⁴⁹. Ten stan - zdaniem Biura Ziem Zachodnich - prowadził do marnotrawstwa środków, chaosu, a co za tym idzie do opóźniania przebiegu osadnictwa. Na negatywne skutki braku rozgraniczenia kompetencji władz osiedleńczych zwrócił uwagę na posiedzeniu 21 czerwca 1945 r. Międzyministerialny Komitet dla Spraw Przesiedlenia i Osadnictwa Ziem Odzyskanych. Opowiedział się on za

powołaniem organu koordynującego i odpowiedzialnego za prawidłowe przeprowadzenie akcji osiedleńczej⁵⁰.

Na potrzebę szybkiej reorganizacji władz zajmujących się osadnictwem zwracał uwagę profesor K.Dobrowolski na I Sesji Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych. Jego zdaniem: "wszystkie agendy związane z osadnictwem, jak rejestracja i selekcja osadników, transport, przydział zajęć i warsztatów pracy, akcja pomocy materialnej, akcja kredytowa itp. mogą być scentralizowane w jednej instytucji i poddane jednemu kierownictwu", dodając również, że "jakakolwiek dwutorowość władzy musi się odbić niekorzystnie na przebiegu osadnictwa"⁵¹.

Władze państwowe zainteresowane były sprawnym przebiegiem osadnictwa. Przeprowadzono odpowiednie zmiany organizacyjne w zarządzaniu ziemiami zachodnimi. Przyczyniła się do tego również postępująca centralizacja wokół jednego ośrodka dyspozycyjnego, którym początkowo był Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych, kierowany przez E.Ochaba⁵². Dążąc do skupienia wszystkich agend, zajmujących się zagadnieniami ziem odzyskanych w resorcie administracji publicznej, podporządkowano temu ministerstwu Polski Związek Zachodni, Państwowy Urząd Repatriacyjny, Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych⁵³. Rolę koordynatora spełniał Międzyministerialny Komitet dla Spraw Przesiedlenia i Osadnictwa Ziem Odzyskanych. Niemniej jednak obok działań zmierzających do skoordynowania działalności osiedleńczej występowały objawy świadczące o rozproszeniu sił i środków. Powoływano coraz to nowe instytucje i urzędy, które włączały się do działalności osiedleńczej. Powodowało to, że wielotorowość poczynań w osadnictwie zachowywała swoją aktualność jeszcze przez dłuższy czas.

W osadnictwie w 1945 r. dominował czynnik społeczny nad państwowym. Udział władz państwowych w osadnictwie w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny ograniczał się przede wszystkim do działalności Państwowego Urzędu Repatriacyjnego. Dekret ustalający kompetencje PUR, ujmował je bardzo szeroko. Wszystko wskazywało na to, iż urząd ten miał stać się instytucją państwową o wiodącej roli w przesiedleniach i repatriacji. Jednak ogromne trudności transportowe, aprowizacyjne, finansowe, kadrowe spowodowały, że PUR nie mógł im sprostać. Brakowało też współpracy z innymi władzami i

urzędami (centralnymi i terenowymi) zajmującymi się osadnictwem. Niezależność PUR powodowała w tych warunkach ograniczenie możliwości jego działania⁵⁴.

Poza PUR żadna inna instytucja państwowa w 1945 r. nie odegrała znaczącej roli w procesie przesiedleńczo-osiedleńczym. W tych warunkach główny ciężar prowadzenia osadnictwa spoczywał na organizacjach społecznych, które nie mogły sprostać wszystkim zadaniom. Rajmund Buławski uznał ten stan za niepożądany i zaproponował zmianę: "Należy odrzucić dotychczasowy porządek rzeczy: nie organizacje społeczne powinny przeprowadzać osadnictwo przy pomocy państwa, lecz organa państwowe przy współdziałaniu organizacji społecznych (...) Należy stworzyć aparat władz osiedleńczych obejmujący wszystkie szczeble administracji państwowej i przeprowadzający akcję według z góry ustalonego planu; z czynnika społecznego należy korzystać jak najobficiej, jednak jedynie w charakterze pomocniczym"⁵⁵. Postulat ten należy uznać za słuszny, bowiem trudno sobie wyobrazić, aby takie zadanie mogły wykonywać jedynie organizacje społeczne.

Organizowanie aparatu władz osiedleńczych - zdaniem R. Buławskiego - należało rozpocząć od stworzenia centralnego ośrodka skupiającego całokształt spraw przesiedleńczo-osiedleńczych. Biuro Ziem Zachodnich i Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych do końca swego istnienia nie uzyskały uprawnień pozwalających na rozwinięcie szerszej działalności. Roli koordynującej w osadnictwie nie mogło spełniać Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych i Rada Naukowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych, które były placówkami naukowo-badawczymi i doradczymi⁵⁶. Za stworzeniem centralnego ośrodka opowiadały się również władze, instytucje oraz osoby prywatne. Postulat ten zawierano w memoriałach i listach kierowanych do władz i urzędów państwowych. Za utworzeniem centralnego organu, który zająłby się całokształtem spraw związanych z zarządzaniem ziemią odzyskaną opowiedziały się PPR, PPS i SD. Opinię taką podzielało także Stronnictwo Pracy, działacze PZZ, członkowie RNdZZO⁵⁷.

Kwestia ta stała się na porządku obrad Rządu Tymczasowego RP 12 czerwca 1945 r. Zajął się nią także Krajowa Rada Narodowa na posiedzeniu VIII Sesji 21 lipca 1945 r. Na tym posiedzeniu uznano za

potrzebne powołanie organu centralnego do kierowania problematyką ziem zachodnich oraz wysunięto wniosek o powołanie Ministerstwa Repatriacji i Osadnictwa. Wniosek ten został odesłany do rozpatrzenia przez Komisję Repatriacyjną KRN⁵⁸. Wobec przedłużających się prac przygotowawczych nad powołaniem takiego ministerstwa Prezes Rady Ministrów, Edward Osóbka-Morawski, wystąpił 4 października 1945 r. z pismem skierowanym do Ministra Administracji Publicznej, polecającym niezwłoczne podjęcie stosownych kroków w celu skupienia akcji osiedleńczej w jednym centralnym organie i zespolenia władz osiedleńczych z władzami administracyjnymi⁵⁹.

Sprawa utworzenia nowego resortu miała także aspekt polityczny. Na czele ministerstw Administracji Publicznej oraz Rolnictwa i Reform Rolnych stali działacze PSL: Władysław Kiernik i Stanisław Mikołajczyk. Przede wszystkim resorty te zainteresowane były ziemiami zachodnimi. Wzrost aktywności środowisk opozycyjnych, skupionych wokół PSL, sprawił, że PPR uznała za celowe wzmocnienie walki politycznej z tym stronnictwem. Na plenum KC PPR w październiku 1945 r. podjęto w tej sprawie decyzje polityczne. Sprawadzały się one między innymi do powołania nowego resortu dla ziem odzyskanych i objęcie w nim kierownictwa przez działacza PPR. Tego rodzaju wytyczne zmierzały do ograniczenia wpływów PSL przy jednoczesnym wzmocnieniu pozycji PPR⁶⁰.

Projekt dekretu o utworzeniu Ministerstwa Ziem Odzyskanych został przedstawiony na posiedzeniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej 18 października 1945 r. Spotkał się z ostrym sprzeciwem przedstawicieli PSL w rządzie, którzy upatrywali w nim nie bez słuszności, uszczuplenia kompetencji resortów kierowanych przez członków PSL⁶¹. W zamieszczonym artykule na łamach "Chłopskiego Sztandaru" z 21 października 1945 r. pisano: "przeprowadzić osadnictwo może tylko jeden gospodarz, a jest nim minister Rolnictwa i Reform Rolnych", natomiast osadnictwo miejskie i fabryczne powinno przeprowadzić Ministerstwo Administracji Publicznej przy pomocy PUR, związków zawodowych i organizacji kupiectwa polskiego⁶². Mimo sprzeciwu PSL projekt dekretu stanął ponownie na posiedzeniu Rady Ministrów 25 października 1945 r. Ostatecznie został uchwalony 13 listopada 1945 r. Postulat w tej sprawie do prezydenta KRN skierował W.Kiernik. Nie zmieniło to podjętej przez rząd decyzji;

dekret wszedł w życie z dniem ogłoszenia, czyli 27 XI 1945 r.⁶³ Uchwałą Rady Ministrów z 23 listopada 1945 r. na stanowisko Ministra Ziem Odzyskanych powołano sekretarza generalnego PPR, W. Gomułkę, pełniącego jednocześnie obowiązki wicepremiera. Oznaczało to podkreślenie rangi i znaczenia tych zagadnień oraz umożliwiała nowo powołanemu ministerstwu wpływ na inne resorty w ich działalności na ziemiach odzyskanych oraz ograniczenie wpływu PSL na życie publiczne⁶⁴.

Z powołaniem Ministerstwa Ziem Odzyskanych i przejęciem całokształtu tych zagadnień przez jeden ośrodek dyspozycyjny nastąpiła likwidacja poczynań osiedleńczych różnych władz i organizacji. Poza zasięgiem działania nowego resortu pozostawały sprawy wynikające z podległości Ministerstwu Spraw Zagranicznych oraz Żeglugi⁶⁵. Utworzenie tego resortu potraktowano - jak pisał R. Buławski - "jako ważny krok naprzód na drodze uzdrowienia stosunków na dzikim zachodzie". Było także zapowiedzią powołania do życia terenowych władz osiedleńczych⁶⁶.

Do zakresu działania MZO należało:

- a. opracowywanie wytycznych polityki państwa na ziemiach odzyskanych, planu ich zagospodarowania i czuwanie nad jego wykonaniem,
- b. przeprowadzenie planowej akcji osiedleńczej,
- c. zaopatrywanie ludności,
- d. zarząd mieniem poniemieckim,
- e. administrowanie ziemiemi odzyskanymi, przy czym do obowiązków Ministra Ziem Odzyskanych należały wszystkie sprawy poza będącymi w gestii Ministra Administracji Publicznej,
- f. koordynowanie lub inicjowanie działalności innych ministerstw i podległych im organów na ziemiach odzyskanych⁶⁷.

W całokształcie zadań tego resortu sprawy osiedleńcze zajmowały pozycję najważniejszą. W MZO problemami osiedleńczymi zajmował się Departament Osiedleńczy, w ramach którego wydzielono początkowo 4 wydziały: osadnictwa wiejskiego; osadnictwa miejskiego; alimentacji (zajmujący się między innymi pomocą rzeczową i kredytową dla osadników); ogólny⁶⁸. Struktura organizacyjna Departamentu Osiedleńczego nie miała cech stabilnych i ulegała zmianom w zależności od potrzeb. Dnia 15 stycznia 1946 r. utworzono w dotychczasowo-

wym departamencie osiedleńczym wydział osadnictwa wojskowego, który czuwał nad osiedlaniem zdemobilizowanych żołnierzy i zapewnieniem im pomocy. Wydział ten po zakończeniu masowej demobilizacji został rozwiązany (1 marca 1947 r.). Podobnie uczyniono z wydziałem alimentacji i powstałym nieco później wydziałem opieki nad osadnikami, które zostały zlikwidowane w 1947 r.⁶⁹ Z chwilą rozpoczęcia uwłaszczenia, zarówno rolnego jak i nierolniczego, powołano do tych prac Delegata Akcji Uwłaszczenia Rolnego i Delegata Akcji Uwłaszczenia Nierolniczego. Delegaci podlegali bezpośrednio Ministrowi Ziem Odzyskanych, zaś służbowo dyrektorowi departamentu osiedleńczego⁷⁰.

Departament Osiedleńczy należał w strukturze MZO do najbardziej rozbudowanych i skupiał całość spraw związanych z polityką ludnościową, takich jak osadnictwo, wysiedlenie ludności niemieckiej, weryfikacja ludności autochtonicznej, określenie założeń polityki rolnej, uwłaszczeniowej⁷¹. Dekret z 13 listopada 1945 r. o zarządzie Ziem Odzyskanych dotychczasowe uprawnienia Ministra Administracji Publicznej, w tym i osiedleńcze, przekazał Ministrowi Ziem Odzyskanych. Temu resortowi podporządkowano PUR, który dotychczas podlegał Ministerstwu Administracji Publicznej. Natomiast oddziały terenowe PUR pozostawały nadal niezespolone z administracją ogólną. Do kwietnia 1946 r. Departament Osiedleńczy MZO nie miał własnego aparatu terenowego. Do tego czasu rolę aparatu wykonawczego spełniały placówki PUR, a także częściowo inspektoraty osadnictwa wojskowego, utworzone rozkazem Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego nr 111 z 18 czerwca 1945 r., jak również okręgowi i obwodowi pełnomocnicy rządu⁷².

Brak podległego Ministerstwu Ziem Odzyskanych aparatu wykonawczego utrudniał resortowi bardziej kompleksowe i szczegółowe zajęcie się sprawami osiedleńczymi. Istniejąca sytuacja była niekorzystna, powodowała spory i zatargi na tle kompetencyjnym. Dążąc do uporządkowania i prawidłowej realizacji zadań osiedleńczych MZO czyniło starania o zorganizowanie w terenie swojego aparatu wykonawczego do spraw osadnictwa przy administracji ogólnej I i II instancji⁷³. Starania te zostały uwieńczone sukcesem.

Na mocy zarządzenia ministrów Ziem Odzyskanych i Administracji Publicznej z 29 marca 1946 r. utworzone zostały wydziały i

referaty osiedleńcze w urzędach administracji ogólnej na ziemiach odzyskanych, z wyjątkiem urzędów wojewódzkich w Bydgoszczy i Białymstoku, gdzie nie przewidywano tworzenia wydziałów osiedleńczych⁷⁴. W ten sposób ukształtowana została zasadnicza struktura, w której naczelną władzą osiedleńczą (III instancji) był Minister Ziem Odzyskanych, władzą osiedleńczą II instancji - wojewoda, a I instancji - starosta. Organem wykonawczym Ministra Ziem Odzyskanych został Departament Osiedleńczy MZO, wojewodów - wydziały osiedleńcze, starostów - referaty osiedleńcze⁷⁵.

Wydziały i referaty osiedleńcze przejęły następujące sprawy:

1. zbieranie danych dotyczących liczby, rodzaju i stanu używalności, lub zagospodarowania warsztatów (nie obsadzonych) oraz liczby warsztatów nadających się do natychmiastowego uruchomienia i obsadzenia;
2. wysuwanie wniosków w sprawie realizacji potrzeb warunkujących dalsze osadnictwo, zwłaszcza na terenach nie zniszczonych wskutek wojny i w gospodarstwach zdewastowanych, z uwzględnieniem pierwszeństwa osadników w tych zawodach, które są niezbędne dla pełnego zagospodarowania ziem odzyskanych i osiedlonej już ludności;
3. planowe rozmieszczenie w terenie przybywających osadników zależnie od ich kwalifikacji zawodowych i potrzeb gospodarczych terenu;
4. przekazywanie osadnikom w użytkowanie za pośrednictwem PUR poniemieckich gospodarstw i innych nieruchomości przeznaczonych na cele osadnictwa;
5. opiniowanie wniosków osadników o przydział lokali handlowych i obiektów przemysłowych, współdziałanie z władzami państwowymi i samorządowymi w ich przydziale;
6. nadzór i kontrola władz kwaterunkowych w miastach i osiedlach fabrycznych;
7. stawianie wniosków co do form i zakresu pomocy dla osadników;
8. udzielanie dyrektyw Okręgowemu Urzędowi Likwidacyjnemu o kolejności uwzględniania zgłoszeń osadników o przydział poniemieckiego mienia ruchomego;
9. przeprowadzenie weryfikacji dotychczasowego osadnictwa pod względem legalności i celowości użytkowania przydzielonych

poniemieckich obiektów mieszkalnych, niezależnie od tego, jaka władza dokonała przydziału;

10. wykonywanie czynności przygotowawczych do nadania tytułów własności osadnikom na użytkowane przez nich nieruchomości ponemieckie;

11. inicjowanie i koordynowanie działalności innych władz i urzędów zajmujących się osadnictwem⁷⁶.

Nowo powołane wydziały i referaty osiedleńcze, działające w strukturze organizacyjnej urzędu pełnomocników rządu, uzyskały dość duży zakres uprawnień we współpracy z władzami niezespolonymi, z Państwowym Urzędem Repatriacyjnym, okręgowymi i obwodowymi urzędami ziemskimi, Tymczasowym Zarządem Państwowym, a po jego likwidacji z urzędami likwidacyjnymi⁷⁷. Z myślą o usprawnieniu współpracy pomiędzy wydziałami i referatami osiedleńczymi a PUR podporządkowano tę instytucję władzom administracyjnym szczebla wojewódzkiego i powiatowego, odpowiedzialnym za planowe przeprowadzenie akcji osiedleńczej⁷⁸. Równocześnie ograniczono rolę PUR w działalności osiedleńczej do transportu osiedleńców i opieki nad nimi. Z uwagi na to, iż nie od razu można było powołać wydziały i referaty osiedleńcze, przez pewien czas placówki PUR wykonywały także zadania przewidziane dla władz osiedleńczych I i II stopnia⁷⁹.

Zarządzenie ministrów Ziem Odzyskanych oraz Administracji Publicznej z 29 marca 1946 r., powołujące przy okręgowych i obwodowych pełnomocnikach rządu wydziały i referaty osiedleńcze, zlikwidowało zarazem komitety osiedleńcze⁸⁰. Znacznie wcześniej, jesienią 1945 r. zaprzestały działalności komitety przesiedleńcze na "ziemiach dawnych". Na podstawie okólnika nr 2 MZO z 15 stycznia 1946 r. zlikwidowano stanowiska instruktorów akcji osiedleńczej przy urzędach pełnomocników okręgowych i obwodowych na ziemiach odzyskanych⁸¹ oraz komitety, komisje i organizacje zajmujące się dotychczas osadnikami.

Działalność osiedleńczą na ziemiach odzyskanych oprócz PUR kontynuowało nadal Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych w Krakowie, Rada Naukowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych, Instytuty: Zachodni, Śląski, Bałtycki. Jesienią 1946 r. na mocy uchwały Rady Ministrów z 26 września 1946 r. powołano Komitet do Spraw Propagandy Zagranicznej, nazwany następnie Komitetem do Spraw

Zagranicznych Ziem Odzyskanych. Komitet stanowił jednostkę organizacyjną Ministerstwa Spraw Zagranicznych, przygotowującą materiały na konferencję pokojową, prowadził działalność wydawniczą i propagandową. Komitet współpracował ze środkami masowego przekazu, instytucjami i instytutami badawczymi⁸².

W wyniku dokonanych zmian w organizacji władz osiedleńczych odpowiedzialność za sprawny przebieg osadnictwa przejęły władze państwowe. Kolidowało to z uchwałą Komisji Osadnictwa Wiejskiego i Komisji Osadnictwa Miejskiego RNdZZO podjętą na wspólnym posiedzeniu 6 marca 1946 r. Wynika w niej, że wyżej wymienione komisje "uważają za konieczne, ażeby w realizacji akcji osiedleńczej na Ziemiach Odzyskanych zapewnić większą rolę organizacjom społecznym, zwłaszcza typu samorządowego, w skład których powinni wchodzić przede wszystkim przedstawiciele samorządu gospodarczego, zawodowego oraz przedstawiciele zainteresowanych grup osadniczych"⁸³. Uchwała ta dowodzi nieznamomości przeprowadzanych reorganizacji we władzach osiedleńczych i nie najlepszej współpracy z władzami administracyjnymi⁸⁴.

Zaprzestanie działalności komitetów osiedleńczych i organizacji społecznych nie oznaczało całkowitego wyeliminowania z osadnictwa czynnika społecznego. W celu wspomoczenia pracy administracji osiedleńczej, na mocy uchwały Prezydium Krajowej Rady Narodowej z 29 marca 1946 r., zostały powołane w radach narodowych okręgowe, obwodowe i gminne komisje osiedleńcze⁸⁵. Powołanie rad narodowych przeciągnęło się na ziemiach zachodnich do końca 1946 r., w związku z czym komisje rozpoczęły pracę ze znacznym opóźnieniem. W skład komisji osiedleńczych wchodziłi członkowie rad narodowych z głosem stanowiącym oraz z głosem doradczym przedstawiciele komisji porozumiewawczych partii i stronnictw politycznych, organizacji społecznych, kulturalnych, związków zawodowych, samorządu gospodarczego, okręgów wojskowych, wydziałów i referatów osiedleńczych, urzędów ziemskich, Związku Samopomocy Chłopskiej i Polskiego Związku Zachodniego⁸⁶.

Do zadań komisji osiedleńczych należało:

1. udzielanie pomocy PUR w zakresie transportu lokalnego, przygotowania pomieszczeń oraz wyżywienia dla przybywających osadników, jak również dla inwentarza żywego;

2. roztoczenie opieki nad osiedlonymi;
3. kontrolowanie rozmieszczenia osadników z uwzględnieniem kwalifikacji zawodowych podanych w oświadczeniach przysiedleńczych;
4. prowadzenie akcji uświadamiającej i informacyjnej wśród osadników o miejscowych warunkach osiedleńczych, ludnościowych, gospodarczych;
5. utrzymanie stałych kontaktów z gminą na ziemiach dawnych, która objęła patronat nad wybraną gminą na ziemiach odzyskanych lub inicjowanie nawiązania takich kontaktów;
6. organizowanie wspólnie z zarządem gminy pomocy osiedleńcom w zakresie bezpieczeństwa i potrzeb gospodarczych;
7. wysuwanie wniosków i wydawanie opinii w sprawie przydziału warsztatów pracy, inwentarza żywego i martwego, rozdziału zbóż, kredytów pieniężnych i materiałów budowlanych;
8. uczestniczenie w pracach organów weryfikujących stan mienia polniemieckiego w osadnictwie wiejskim i miejskim;
9. organizowanie ochrony pustych mieszkań, gospodarstw i innych warsztatów pracy;
10. wnioskowanie w sprawie akcji osiedleńczej oraz pomocy osadnikom;
11. przygotowywanie wniosków lub projektów uchwał na posiedzenia rad w sprawach osiedleńczych⁸⁷.

Z zadań, jakie miały do spełnienia komisje osiedleńcze, wynika, iż miały one znaczne uprawnienia w nadzorze, udzielaniu pomocy osadnikom, uczestnictwie w sprawiedliwym przydziale obiektów, rozdziale dostaw z UNRRA i innych. W praktyce komisje osiedleńcze nie zawsze potrafiły korzystać z uprawnień. Często wynikało to z niewłaściwej pracy rad i ich komisji. Uzupełnieniem czynnika społecznego były komisje porozumiewawcze partii i stronnictw politycznych, których rola z chwilą powołania rad narodowych zmalała i ukierunkowana została bardziej na sprawy polityczne.

Po przeprowadzonej reorganizacji władz osiedleńczych nie od razu udało się wyeliminować liczne animozje między referatami osiedleńczymi a urzędami ziemskimi, które nadal utrzymały prawo obsadzania gospodarstw i niechętnie z nich rezygnowały⁸⁸. Taki stan utrzymywał się do końca 1946 r. Na mocy dekretu Rady Ministrów z

12 sierpnia 1946 r. urzędy ziemskie uległy likwidacji⁸⁹, po czym na podstawie zarządzenia wykonawczego ministrów: Rolnictwa i Reform Rolnych, Ziem Odzyskanych oraz Administracji Publicznej z 24 stycznia 1947 r. urzędy ziemskie zostały jako działy i referaty rolnictwa włączone do administracji ogólnej⁹⁰.

Po likwidacji urzędów ziemskich główną rolę w procesie osiedleńczym sprawowały wydziały i referaty osiedleńcze. Pozostał w dalszym ciągu PUR, ale o węższym zakresie kompetencji⁹¹. Po zakończeniu repatriacji z ZSRR i ustaniu masowych ruchów przesiedleńczych z ziem dawnych PUR przystąpił do likwidacji punktów etapowych (sanitarnych i innych) i zmniejszania zatrudnienia⁹². W pozostających jeszcze komórkach ograniczał zakres kompetencji i przystosowywał strukturę organizacyjną do zmieniających się potrzeb⁹³. Taki kierunek działań był zgodny z okólnikiem MZO nr 26/47 z 12 kwietnia 1947 r., w którym jeszcze raz podkreślono, że rola PUR na ziemiach odzyskanych powinna ograniczyć się do prowadzenia technicznej strony przesiedleń, a w szczególności do przemieszczania ludzi i mienia do wskazanych miejscowości, rozładowywania transportów oraz zapewnienia pomieszczeń i wyżywienia w punktach etapowych⁹⁴.

Przekazywanie przez PUR referatom i wydziałom osiedleńczym dotychczasowych uprawnień napotykało trudności. Władze osiedleńcze województwa wrocławskiego i szczecińskiego niechętnie je przejmowały od PUR. W piśmie Delegata Biura Kontroli przy Prezydium KRN skierowanym do Ministerstwa Ziem Odzyskanych w maju 1947 r. zwracano uwagę, iż administracja osiedleńcza odmawia przejęcia zadań osiedleńczych od PUR, tłumacząc się brakiem personelu i przepisów wykonawczych⁹⁵. Podobna sytuacja była również w pozostałych województwach na ziemiach odzyskanych. PUR nalegał na jak najszybsze przekazanie odebranych mu kompetencji, a władze administracji ogólnej nie wykazywały chęci przejmowania ich⁹⁶. W związku z tym władze centralne w licznych pismach kierowanych do władz terenowych przypominały im o konieczności przestrzegania wydanych zarządzeń rozdzielających kompetencje osiedleńcze pomiędzy PUR a referaty i wydziały osiedleńcze.

Na mocy zarządzenia ministrów Administracji Publicznej oraz Ziem Odzyskanych z 24 lutego 1948 r. referaty i wydziały osiedleńcze miały przejść od PUR wszystkie sprawy dotychczas załatwiane przez

te placówki. W szczególności władze osiedleńcze administracji ogólnej miały przejąć:

1. statystykę i ewidencję obiektów osiedleńczych oraz planowania osiedleńczego,
2. przydział obiektów rolnych i nierolniczych,
3. prowadzenie spraw biurowych komisji osadnictwa rolnego, inspektorów akcji uwłaszczeniowej i innych akt związanych z akcją osiedleńczą prowadzoną przez PUR⁹⁷.

Zgodnie z przytoczonym zarządzeniem PUR przekazywał sukcesywnie swoje uprawnienia wydziałom i referatom osiedleńczym i równocześnie zmniejszał stan kadrowy placówek. Po przekazaniu kompetencji, oddziały PUR przekształcono w inspektoraty, a zwolnieni z pracy wykwalifikowani pracownicy PUR zostali zatrudnieni w referatach osiedleńczych⁹⁸.

W osadnictwie nierolniczym nie można pominąć działalności osiedleńczej prowadzonej przez różnych pracodawców. Jednym z największych było Ministerstwo Przemysłu, na którym spoczywał obowiązek uruchomienia zakładów na ziemiach odzyskanych. W celu przeprowadzenia planowego, szybkiego uruchomienia zakładów przemysłowych i włączenia ich do gospodarki narodowej, powołano zarządzeniem Ministra Przemysłu z 10 września 1945 r. biura i referaty mobilizacji sił roboczych przy zarządach przemysłowych, zjednoczeniach i zakładach wydzielonych. Komórki te podlegały bezpośrednio Wydziałowi Migracji w Departamencie Kadr i Szkolenia w resorcie przemysłu. Do ich zadań należało opracowanie planów zatrudnienia fachowców i robotników dla poszczególnych gałęzi przemysłu na ziemiach zachodnich, prowadzenie werbunku i przenoszenie personelu administracyjnego i robotników z ziem dawnych do zakładów przemysłowych na ziemiach odzyskanych. Zadanie to realizowano najczęściej poprzez wydzielenie z zakładu macierzystego w Polsce centralnej części kadry i skierowanie jej do pracy w podobnych zakładach⁹⁹. Werbowaniem i kierowaniem specjalistów na ziemie odzyskane zajmowały się resorty; urzędy centralne i okręgowe. Całością zagadnień kadrowych w szkolnictwie ziem zachodnich zajmowało się specjalnie powołane w resorcie oświaty Biuro dla Ziem Odzyskanych. Podobne prace wykonywały dyrekcje okręgowe: Kolei Państwowych,

Lasów Państwowych, Poczty i Telegrafów na ziemiach dawnych, które wysyłały ekipy fachowców do pracy na ziemiach zachodnich¹⁰⁰.

Dla ułatwienia pracy Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej zorganizowało z inicjatywy MZO Centralę Clearingu Pracy, która przystąpiła do wydawania specjalnego biuletynu informacyjnego zawierającego zestawienie wolnych miejsc pracy na ziemiach odzyskanych z podaniem wysokości wynagrodzenia i warunków mieszkaniowych. Zestawienia sporządzano na podstawie zarejestrowanych przez urzędy zatrudnienia wolnych miejsc pracy. Ustalenie zapotrzebowania należało do zakładów pracy. Odpowiednich kandydatów do pracy kierowała centrala danego zakładu (jeśli istniała - S.L.) lub urzędy zatrudnienia na ziemiach dawnych. Prowadzono również szkolenia sił niewykwalifikowanych¹⁰¹. Do władz osiedleńczych na ziemiach zachodnich należało zapewnienie mieszkań przybywającym pracownikom. Ich przydział odbywał się indywidualnie lub za pośrednictwem zakładów pracy posiadających mieszkania służbowe¹⁰².

Ważną rolę w clearingu pracy (pośrednictwie pracy) spełniały urzędy zatrudnienia przy zarządach miejskich na ziemiach odzyskanych. Rejestrowały one wolne miejsca pracy, zgłaszały zapotrzebowania, podawały do wiadomości publicznej informacje o wolnych miejscach pracy oraz prowadziły na ziemiach dawnych werbunek kandydatów. Zajmowano się także kierowaniem zgłaszających się do zakładów pracy zainteresowanych zatrudnieniem pracowników¹⁰³.

Osadnictwo rzemieślników, kupców, wykonujących wolne zawody należało do kompetencji samorządu zawodowo-gospodarczego, a zwłaszcza do izb: Rzemieślniczych, Przemysłowo-Handlowych, Lekarskich, Farmaceutycznych. Izby grupujące poszczególne zawody ustalały zapotrzebowanie na specjalistów, zbierały dane o placówkach handlowych, przemysłowych, rzemieślniczych, obiektach służby zdrowia, określały potrzeby pomocy technicznej dla powstających placówek. Wymagało to ustalenia zasad współpracy tych izb na ziemiach dawnych z ich odpowiednikami na ziemiach odzyskanych oraz władzami administracji osiedleńczej. Dzięki tej współpracy możliwe było zorganizowanie clearingu pracy w grupach rzemieślników, kupców i wolnych zawodów¹⁰⁴.

Kierowanie na ziemię zachodnie przez jednostki samorządu gospodarczego w Polsce centralnej kandydatów do pracy w różnych

zawodach napotykało na poważne trudności. Wynikały one z deficytu kadrowego i ogromnych potrzeb w całej Polsce. Władze, które zatrudniały pracowników wolnych zawodów, były niezależne od władz osiedleńczych. W działalności osiedleńczej istniała potrzeba współpracy z wszystkimi zainteresowanymi władzami i samorządem gospodarczym¹⁰⁵.

Najistotniejsze zmiany w administracji osiedleńczej ziem odzyskanych nastąpiły w 1948 r. Wiązać je należy z osłabieniem tempa procesu osiedleńczego i z sytuacją polityczną, choć wówczas o tym wyraźnie nie mówiono. Dnia 15 czerwca 1948 r. rozwiązano Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych, a wraz z nim przestała istnieć Rada Naukowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych. W. Wolski, zapowiadając na VI Sesji Rady rozwiązanie BSOP, wskazał na zachodzącą integrację ziem odzyskanych z resztą kraju. Stwierdził również: "Ten rodzaj spraw, najzupełniej zresztą oczekiwany, rodzi obecnie konieczność zmiany w organizacyjnym usytuowaniu Rady Naukowej, gdyż w tych warunkach jej istnienie przy MZO winno być uznane za organizacyjnie niewłaściwe, niecelowe"¹⁰⁶. Nie przekonująca to argumentacja, zważywszy iż rezultaty integracji społeczno-gospodarczej ziem odzyskanych z resztą kraju odbiegały od oceny przedstawianej przez rząd.

W dniu 30 marca 1948 r. zapadła decyzja o likwidacji 30 czerwca 1948 r. Komitetu do Spraw Zagranicznych Ziem Odzyskanych¹⁰⁷. Z kolei 31 maja 1948 r. podjęto decyzję o połączeniu Instytutu Śląskiego, Mazurskiego i Bałtyckiego z Instytutem Zachodnim w Poznaniu¹⁰⁸. Przystąpiono do rozwiązywania agend podporządkowanych Ministerstwu Ziem Odzyskanych, kierowanemu nadal przez W. Gomulkę. Dnia 1 listopada 1948 r. rozwiązano Biuro Rady Społecznej Osadnictwa Spółdzielczo-Parcelacyjnego, 1 września przestało pracować istniejące przy MZO Biuro Głównej Komisji Klasyfikacyjno-Szacunkowej, kierujące całością akcji uwłaszczenia nierolniczego na ziemiach 'odzyskanych'¹⁰⁹. Podejmowane decyzje coraz bardziej przybliżały moment rozwiązania MZO.

W końcu 1948 r. zapadła decyzja, a w styczniu 1949 r. nastąpiła faktyczna likwidacja Ministerstwa Ziem Odzyskanych. Znacznej części działaczy politycznych i gospodarczych tłumaczono to tym, że MZO wypełniło swoje zadania, a tym samym dalsze jego utrzymy-

wanie stawało się niecelowe. Niektórzy naukowcy, między innymi M. Jaworski, tłumaczą to zmianami w polityce państwa, jakie nastąpiły po plenum sierpniowo-wrześniowym KC PPR¹¹⁰. Zaskakuje pośpiech w podejmowaniu decyzji o ważnym znaczeniu dla dalszego rozwoju ziem zachodnich. Zgadzam się z L. Gluckiem, który po latach pisał o podjętej decyzji: "w opinii tych wszystkich, którzy byli z całą żarliwością i oddaniem zaangażowani w tej pracy, likwidacja (chodzi o MZO - S.Ł.) nastąpiła przedwcześnie. W pełnym toku była akcja osiedleńcza i uwłaszczenia. Problemy zagospodarowania przemysłu, chociaż dość znacznie zaawansowane, wymagały nadal czujnej opieki i koordynacji, nie mówiąc już o sprawach integracji społecznej. W działalności prowadzonej z dużym rozmachem i w sposób kompleksowy, nastąpiły na skutek likwidacji ministerstwa poważne zakłócenia i zahamowania"¹¹¹.

Po likwidacji MZO zagadnienia osiedleńcze przekazano Ministerstwu Administracji Publicznej. Temu resortowi został ponownie podporządkowany PUR¹¹². Ale i ta instytucja została objęta procedurą likwidacyjną. W kwietniu 1950 r. PUR został podporządkowany Radzie Ministrów, a 26 lipca Prezydium Rządu podjęło uchwałę o zaprzestaniu jego działalności, upoważniając Prezesa Rady Ministrów do wydania decyzji ograniczających działalność PUR. Uchwała zlecała Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych prowadzenie spraw osadnictwa rolnego oraz przejęcie dotychczasowych pracowników PUR i zatrudnienie ich w podległych urządach¹¹³. Na podstawie przytoczonej uchwały Minister Rolnictwa i Reform Rolnych wydał 4 września 1950 r. zarządzenie o przejęciu przez wydziały rolnictwa i leśnictwa prezydiów wojewódzkich i powiatowych rad narodowych czynności koordynacyjnych w osadnictwie, które spełniały dotychczas oddziały wojewódzkie i powiatowe PUR¹¹⁴.

Kolejnym etapem w likwidacji PUR było przystąpienie do rozwiązywania placówek w terenie. Na mocy zarządzeń Rady Ministrów z 3 i 26 lutego 1951 r. przystąpiono do likwidacji Wojewódzkiego Oddziału PUR w Szczecinie. W tym celu została powołana przez ZC PUR komisja likwidacyjna. Po wstępnych pracach przygotowawczych, trwających od 10 marca do 22 czerwca 1951 r., przystąpiono do likwidacji agend tej instytucji w oddziałach, punktów etapowych, podziału majątku, zwalniania pracowników, regu-

lowania należności. Wreszcie zamknięto konta bankowe, a następnie spisano 14 maja 1951 r. protokół sprawozdawczy z czynności likwidacyjnych. W ten sposób zamknięto działalność PUR na Pomorzu Zachodnim¹¹⁵. W podobny sposób przebiegało rozwiązywanie innych placówek PUR. Likwidacja MZO, PUR, a wcześniej innych instytucji zajmujących się osadnictwem była wynikiem działań centralizacyjnych.

Przypisy

1. Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Administracji Publicznej (AAN, MAP), sygn. 2388, s. 1-7. Projekt organizacji Biura Ziem Zachodnich, Piotrków 8 luty 1945 r.
2. Tamże
3. Tamże
4. P.Dziurzyński, *Osadnictwo na ziemiach zachodnich w 1945 r.* "Przegląd Zachodni" 1966, nr 4. s. 309. Dyrektorem Biura Ziem Zachodnich został J.A.Wilder.
5. AAN, MAP, sygn. 2388. Pismo Biura Ziem Zachodnich z 24 IV 1945 r. skierowane do Ministra Administracji Publicznej w sprawie zakresu prac
6. Tamże, Sprawozdanie z działalności Biura Ziem Zachodnich za okres do 1 VI 1945 r.
7. Tamże, Pismo Biura Ziem Zachodnich z 24 IV 1945 r. skierowane do Ministra Administracji Publicznej
8. P.Dziurzyński, *Osadnictwo na ziemiach zachodnich ...*, s. 308. Poważne utrudnienie w działalności Biura Ziem Zachodnich stanowił brak statutu, który regulowałby zakres zadań Biura.
9. L.Gluck, *Ministerstwo Ziem Odzyskanych.* "Rocznik Ziem Zachodnich i Północnych" 1965, s. 279
10. H.Rybicki, *Początki władzy ludowej na zachodnich i północnych obszarach Polski 1945-1948.* Warszawa 1978, s. 128
11. AAN, MAP, sygn. 2424. Projekt uchwały Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej z czerwca 1945 r. w sprawie organizacji zarządu Ziem Odzyskanych.
12. Dziennik Ustaw RP 1944, nr 7, poz. 32, art. 2
13. Dziennik Ustaw RP 1945, nr 18, poz. 101. Dekret z 7 czerwca 1945 r. o częściowej zmianie dekretu z 7 października 1944 r. o ustanowieniu Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (PUR). Zadania PUR omówione zostały między innymi w pracach: S.Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1947.* Poznań 1963; *Państwowy Urząd Repatriacyjny Oddział Poznański 1945-1948.* Poznań (b.r.w.); S.Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego...*, s. 37-39
14. P. Dziurzyński, *Osadnictwo na ziemiach zachodnich ...*, s.310 ; H.Dominiczak, *Proces zasiedlania województwa zielonogórskiego w latach 1945-1950.* Zieleną Górą 1975, s. 73
15. *Zarządzenie ZC PUR w sprawie akcji osiedleńczej na Ziemiach Zachodnich z 22 kwietnia 1945 r.* W: *Kształtowanie się pierwszego planu osiedleńczego. Polska Ludowa. Materiały i Studia.* T. 5. Warszawa 1966, s. 158
16. P.Dziurzyński, *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych.* Warszawa 1983, s. 44-45

17. Wojewódzkie Archiwum Państwowe Szczecin, Urząd Wojewódzki Szczeciński (WAP Szczecin, UWS), sygn. 1976. Sprawozdanie Okręgowego Oddziału PUR w Koszalinie za październik 1945 r.
18. F.Serafin, *Osadnictwo wiejskie i miejskie w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945-1948*. Katowice 1973, s. 56-57; S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego...*, s. 60-61
19. S.Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego...*, s. 42
20. Tamże, s. 19
21. S.Łach, *Osadnictwo wiejskie na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej*. Maszynopis rozprawy habilitacyjnej, s. 104-105
22. Okólnik nr 2 MAP z 23 IV 1945 r.; A.Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r. Kształtowanie się polityki integracyjnej państwa polskiego*. Warszawa 1978, s. 165; T.Szarota, *Osadnictwo miejskie na Dolnym Śląsku w latach 1945-1948*. Wrocław 1968, s. 89; H.Dominiczak, *Proces zasiedlania województwa zielonogórskiego...*, s. 60; P. Dziurzyński, *Osadnictwo na ziemiach zachodnich...*, s. 309-310
23. P.Dziurzyński, *Osadnictwo na ziemiach zachodnich...*, s. 310-311
24. L.Gluck, *Od ziem postulowanych do Ziem Odzyskanych*. Warszawa 1971, s. 92
25. PPR. *Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego*. Oprac. R.Halaba, W.Góra, N.Kołomejczyk. T. 1. VIII 1944 - XII 1945. Warszawa 1960, s. 284-285
26. S.Łach, *Osadnictwo wiejskie na ziemiach zachodnich i północnych Polski...*, s. 106-107
27. H.Słabek, *Dzieje polskiej reformy rolnej 1945-1948*. Warszawa 1972, s. 219
28. AAN, KC PPR, sygn. 235/XXIII/31. Instrukcja o komitetach osiedleńczych z 25 maja 1945 r. Na czele komitetów osiedleńczych mieli stanąć pełnomocnicy okręgowi i obwodowi, a w miastach prezydenci. Do komitetów winni wejść przedstawiciele partii politycznych, organizacji społecznych i zawodowych, przedstawiciele PUR oraz delegaci władz i urzędów mających siedzibę w danym okręgu lub obwodzie.
29. AAN, CKW PPS, sygn. 235/XXIII/31. Instrukcja o komitetach osiedleńczych z 25 maja 1945 r. W myśl instrukcji do komitetów osiedleńczych należało:
  1. przyjmowanie transportów,
  2. organizowanie w punktach końcowych i etapowych akcji uświadamiania przesiedleńców o nowych warunkach życia,
  3. dopilnowanie, by ludność przesiedlana była rozmieszczana według kwalifikacji zawodowych wykazanych w zaświadczeniach wystawianych przez komitety przesiedleńcze,
  4. komitety osiedleńcze winny udzielać władzom administracyjnym oraz PUR pomocy w nawiązaniu współpracy z miejscowym społeczeństwem.
30. Tamże
31. AAN, CKW PPS, sygn. 235/XXIII/31. Instrukcja o wydziałach i referatach osiedleńczych z 28 maja 1945 r.
32. Tamże; WAP Szczecin, Wojewódzki Urząd Ziemi, sygn. 8. Instrukcja z 28 maja 1945 r. o wydziałach i referatach osiedleńczych.

33. AAN. MAP, sygn.2424. Okólnik Pełnomocnika Generalnego Ziem Odzyskanych skierowany do pełnomocników okręgowych
34. WAP Szczecin, WUZ, sygn. 8. Instrukcja z 28 maja 1945 r. o wydziałach i referatach osiedleńczych
35. P.Dziurzyński, *Integracja prawna i gospodarcza Ziem Odzyskanych* "Rocznik Dziejów Ruchu Ludowego" 1970, nr 12, s. 81
36. E.Milder, *Osadnictwo spółdzielcze na Ziemiach Odzyskanych*. "Spółdzielcy Przegląd Naukowy" 1948, R. 14, s. 131
37. S.Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego...*, s. 96
38. AAN, MAP, sygn. 400. Sprawozdanie z działalności Międzyministerialnego Komitetu dla Spraw Przesiedlenia i Osadnictwa Ziem Odzyskanych.
39. AAN, MAP, sygn. 400. Protokół z posiedzenia Komitetu Międzyministerialnego dla Spraw Przesiedlenia i Osadnictwa z 5 czerwca 1945 r.
40. K.Kersten, *Plany i organizacja migracji ludności rolniczej na ziemiach Zachodnich w 1945 r.* "Kwartalnik Historyczny" 1960, nr 3, s. 693-694
41. WAP Szczecin, PZZ, sygn. 8. Sprawozdanie Zarządu Okręgu PZZ w Szczecinie za okres od maja 1945 r. do listopada 1948 r.
42. B.Rosochacki, *Polski Związek Zachodni w Szczecinie w latach 1945-1950*. "Przegląd Zachodniopomorski" 1978, nr 4, s. 8-9
43. WAP Szczecin, PZZ, sygn. 8. Sprawozdanie Zarządu Okręgu PZZ w Szczecinie za okres od maja 1945 r. do listopada 1948 r.
44. E.Basiński, *Zagospodarowanie wsi nad Odrą i Bałtykiem*. "Rocznik Dziejów Ruchu Ludowego" 1964, nr 6, s. 73
45. M.Jakubczyc, *Akcja osiedleńcza we Wrocławiu w 1945 r. i na początku 1946 r.* "Sobótka" 1964, nr 3-4, s. 275
46. Tamże, s. 275
47. H.Dominiczak, *Proces zasiedlania województwa zielonogórskiego...*, s. 65
48. A.Magierska, *Ziemie zachodnie i północne w 1945 r. ...*, s. 171
49. AAN, MAP, sygn. 2388. Pismo Biura Ziem Zachodnich z 24 IV 1945 r. skierowane do Ministra Administracji Publicznej w sprawie zakresu pracy Biura.
50. AAN, MAP, sygn. 400. Protokół z posiedzenia Komitetu Międzyministerialnego do Spraw Przesiedlenia i Osadnictwa Ziem Odzyskanych z 21 czerwca 1945 r.
51. K.Dobrowolski, *Uwagi o osadnictwie Ziem Zachodnich. I Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych. Zagadnienia ogólne osadnictwa Ziem Odzyskanych*. Zeszyt 3. Kraków 1945, s. 97-98
52. F.Serafin, *Osadnictwo wiejskie i miejskie w województwie śląsko-dąbrowskim...*, s. 55
53. J. W. Gołębiowski, *Osadnictwo rolne na Opolszczyźnie (1945- 1947)*. "Materiały i Studia z Najnowszej Historii Polski" 1965, nr 2, s. 30
54. AAN, MZO, sygn. 1688. R.Buławski, *Organizacja władz osiedleńczych...*
55. Tamże, s. 43-44
56. Tamże, s. 44. Biuro Ziem Zachodnich powstało w okresie "lubelskim" przy Prezydium Rady Ministrów, później przeniesiono je do Ministerstwa Admini-

- stracji Publicznej. Przy tym resorcie utworzono w połowie 1945 r. Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych.
57. N.Kołomejczyk, *Ziemie Zachodnie w działalności PPR*. Poznań 1966, s. 132
  58. L.Gluck, *Ministerstwo Ziem Odzyskanych*. "Rocznik Ziem Zachodnich i Północnych" 1965, s. 280; M.Jaworski, *Na piastowskim szlaku. Działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych w latach 1945-1948*. Warszawa 1973, s. 57-58
  59. S.Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego...*, s. 97
  60. M.Jaworski, *Na piastowskim szlaku...*, s. 60
  61. Tamże, s. 60
  62. "Chłopski Sztandar" 21 X 1945 r.
  63. M.Jaworski, *Na piastowskim szlaku...*, s. 64
  64. Tamże, s. 64; P.Dziurzyński, *Integracja prawna i gospodarcza...*, s. 59. Na wniosek W.Gomułki na stanowiska wiceministrów Ministerstwa Ziem Odzyskanych powołani zostali 20 XII 1945 r. Jan Wasilewski i Władysław Czajkowski, a po odejściu pierwszego i śmierci drugiego - Leopold Gluck i Józef Dubiel. Ponadto do wiosny 1947 r. funkcję Wiceministra Ziem Odzyskanych pełnił Władysław Wolski, sprawujący jednocześnie funkcję Wiceministra Administracji Publicznej.
  65. L.Gluck, *Ministerstwo Ziem Odzyskanych...*, s. 280-281
  66. AAN, MZO, sygn. 1688. R.Buławski, *Organizacja władz osiedleńczych*, s. 44
  67. L.Gluck, *Od ziem postulowanych do Ziem Odzyskanych...*, s. 112-113
  68. AAN, MZO, sygn. 1690. II Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych. Protokół posiedzeń połączonych komisji osadnictwa wiejskiego i miejskiego RNdZZO z 6 kwietnia 1946 r. Do zakresu zadań wydziału osadnictwa miejskiego należało planowanie, polityka mieszkaniowa, gospodarka lokalami użytkowymi, osadnictwo pracowników najemnych, wolnych zawodów, przysposobienie zawodowe, kontrola akcji przesiedleńczej.
  69. *Sprawozdanie z działalności Departamentu Osiedleńczego za okres od powstania Ministerstwa Ziem Odzyskanych (13 XI 1945 r.) do 31 XII 1948 r.* Oprac. J.W.Gołębiowski. "Materiały i Studia z Najnowszej Historii Polski" 1963, nr 1, s. 121-122
  70. Tamże, s. 122-124
  71. M.Jaworski, *Na piastowskim szlaku...*, s. 107
  72. AAN, MZO, sygn. 50. Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Ziem Odzyskanych, s. 97
  73. Tamże, s. 98; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Ziem Odzyskanych 1946, nr 5, poz. 53
  74. Dziennik Urzędowy MZO 1946, nr 5, poz. 53
  75. AAN, Zarząd Centralny PUR, sygn. XI/3. Zarządzenie ministrów Ziem Odzyskanych oraz Administracji Publicznej z 29 marca 1946 r. Do zarządzenia załączono tymczasowy podział czynności władz administracji ogólnej I i II instancji na ziemiach odzyskanych.
  76. Tamże; S.Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego...*, s. 177

77. WAP Szczecin, UWS, sygn. 134. Pismo Wydziału Osiedleńczego skierowane do Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na okręg Pomorze Zachodnie.
78. WAP Szczecin, UWS, sygn. 3424. Projekt struktury organizacyjnej Wydziału Osiedleńczego
79. Szczeciński Dziennik Wojewódzki 1946, nr 4, poz. 23. Zarządzenie Wojewody Szczecińskiego z 18 kwietnia 1946 r. w sprawie zorganizowania przy UWS Wydziału Osiedleńczego oraz referatów osiedleńczych przy urządach pełnomocników obwodowych.
80. Dziennik Urzędowy MZO 1946, nr 5, poz. 53. Zarządzenie MZO oraz MAP z 29 marca 1946 r.
81. Dziennik Urzędowy MZO 1946, nr 1, poz. 7
82. P.Dziurzyński, *Osadnictwo rolne ...*, s. 310-311
83. AAN, MZO, sygn. 1690. Załącznik do sprawozdania Komisji Osadnictwa Miejskiego RNdZZO z 5 marca 1946 r.
84. AAN, MZO, sygn. 160. Protokół z posiedzenia połączonych komisji osadnictwa wiejskiego i miejskiego RNdZZO z 6 marca 1946 r.
85. Tamże
86. AAN, MZO, sygn. 889. Instrukcja Prezydium KRN z 29 marca 1946 r. dla komisji osiedleńczych rad narodowych
87. Dziennik Urzędowy MZO 1946, nr 5, poz. 64. Okólnik MZO z 24 maja 1946 r. o powołaniu komisji osiedleńczych
88. S.Łach, *Osadnictwo wiejskie...*, s. 139-140
89. L.Zieliński, *Reforma rolna i osadnictwo w województwie gdańskim w latach 1945-1947*. Gdańsk 1965, s. 112
90. WAP Szczecin, UWS, sygn. 81. Sprawozdanie wojewody szczecińskiego za styczeń 1947 r., s. 101
91. L.Zieliński, *Reforma rolna i osadnictwo w województwie gdańskim...*, s. 68
92. H.Dominiczak, *Proces zasiedlania województwa zielonogórskiego...*, s. 77
93. S.Łach, *Osadnictwo wiejskie...*, s. 140-141
94. WAP Poznań, Zarząd Okręgowy PUR w Poznaniu, sygn. 870. Okólnik nr 46 Zarządu Centralnego PUR z 1 kwietnia 1947 r. w sprawie udziału w akcji osiedleńczej placówek PUR na ziemiach odzyskanych.
95. Tamże, Pismo Zarządu Centralnego PUR z 6 czerwca 1947 r. skierowane do Ministerstwa Ziemi Odzyskanych
96. WAP Szczecin, UWS, sygn. 3416. Pismo Biura Kontroli przy Prezydium KRN Delegatura w Szczecinie z 16 VI 1947 r. skierowane do wojewody szczecińskiego
97. H.Dominiczak, *Proces zasiedlania województwa zielonogórskiego...*, s. 77
98. *Zagadnienia osadniczo-przesiedleńcze...*, s. 85
99. AAN, MZO, sygn. 1688. Adolf Gozdawa Reutt, *Problemy organizacyjne osadnictwa miejskiego*, s. 36-37
100. Tamże, s. 38-39
101. Tamże
102. AAN, MZO, sygn. 1694. III Sesja RNdZZO. Protokół z obrad Sekcji osadnictwa rolnego i osadnictwa nierolniczego, które odbyły się 16 czerwca 1946 r.

103. Tamże
104. AAN, MZO, sygn. 1688. II Sesja RNdZZO. Adolf Gozdawa Reutt, *Problemy organizacyjne osadnictwa miejskiego*, s. 42-45
105. AAN, MZO, sygn. 50. Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Ziemi Odzyskanych, s. 116-117
106. P.Dziurzyński, *Osadnictwo rolne...*, s. 309
107. Tamże, s. 311-312. Od lipca 1947 r. Komitet znalazł się w MSZ. Całość spraw związanych z jego działalnością przejęło Biuro Spraw Zagranicznych, którego dyrektorem został Edmund Męclewski.
108. M.Jaworski, *Na piastowskim szlaku...*, s. 264
109. Tamże, s. 264-265
110. Tamże
111. L.Gluck, *Od ziem postulowanych do Ziemi Odzyskanych...*, s. 122-123
112. AAN, MZO, sygn. 105. Odpis okólnika nr 8 w sprawie przejęcia niektórych agend byłego Ministerstwa Ziemi Odzyskanych przez Ministerstwo Administracji Publicznej.
113. AAN, MRiRR, sygn. 1712. Odpis uchwały Prezydium Rządu z 26 lipca 1950 r. w sprawie ograniczenia działalności PUR
114. Tamże, sygn. 1712. Zarządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 4 września 1950 r. w sprawie przejęcia od PUR czynności w zakresie osadnictwa rolnego
115. WAP Szczecin, WO PUR Szczecin, sygn. 148. Protokół spisany 14 maja 1951 r. dotyczący likwidacji agend PUR na Pomorzu Zachodnim